

راز گل سرخ

گفتوگو با کارل ارنست
ترجمه مرضی ۴ سلمانی

کارل ارنست اسلامشناس برجسته‌ای است که با تسلط بر زبانهای عربی، فارسی و اردو، حوزه مطالعات و پژوهشهای خود را بر سه موضوع متمرکز کرده است: تحقیقات عمومی و انتقادی، تصوف پیشامدرن و معاصر، و فرهنگ هند و اسلامی. او در دانشگاههای استنفورد و هاروارد به مطالعه ادیان تطبیقی پرداخته و در هند، پاکستان و ترکیه تحقیقات خود را تکمیل کرده است. همچنین برای ارایه سخنرانی و شرکت در کنفرانسهای علمی به کشورهای زیادی از جمله ایران و جنوب شرق آسیا سفر کرده و به عنوان استاد مدعو در دانشگاههای پاریس، سویل، مالایا و کارولینای شمالی به تدریس اشتغال داشته است. کسب جوایز متعدد علمی و عضویت در مراکز معتبر پژوهشی همچون آکادمی آمریکایی علوم و هنرها، دپارتمان مطالعات دینی در دانشگاه کارولینای شمالی، انجمن مطالعات خاورمیانه، مرکز مطالعات تمدنهای اسلامی و خاورمیانه، ریاست شبکه تمدنهای اسلامی تنها بخشی از فعالیتهای علمی ارنست را تشکیل میدهند. اما عمده تمرکز او بر تألیف مقالات و کتبی متمرکز شده که همگی آنها مورد توجه متخصصین و منتقدین قرار گرفته و برخی از آنها به زبانهای دیگر ترجمه شده است. از میان آنها عناوین زیر حایز اهمیتاند:

- چگونه قرآن بخوانیم (2001) // بازاندیشی در مطالعات اسلامی: از شرقشناسی تا جهان وطنی / ویراستاری به همراه ریچارد سی. مارتین (2010) // اقتدا به محمد: بازاندیشی اسلام در جهان معاصر (2003). این کتاب به زبانهای ترکی، کرهای، آلمانی، عربی و فارسی ترجمه شده و علاوه بر آمریکا، در انگلیس، هند و اسکاتلند نیز به چاپ رسیده است. // - شهیدان عشق صوفیانه: تصوف چشویه در جنوب آسیا و فراتر / ویراستاری به همراه بروس لاورنس (2002) // - تعالیم صوفیه (1999). این کتاب به زبان ترکی نیز ترجمه شده است // - روزبهان بقلی شیرازی: کشفالاسرار، خاطرات یک استاد صوفی / ترجمه از عربی (1997) // - راهنمای تصوف یا تصوف: درآمدی بر سنت عرفانی اسلام (2011) این کتاب به زبانهای اسپانیایی، ایتالیایی، یونانی و روسی ترجمه شده و در هند نیز به چاپ رسیده است. // - روز بهان بقلی شیرازی: تجربه عرفانی و مفهوم قدسی در تصوف ایرانی (1996). این کتاب در لندن به چاپ رسیده و دو ترجمه از آن به فارسی موجود است. // - باغ ازلی: عرفان، تاریخ و سیاست در یک مرکز تصوف در جنوب آسیا (1992) / چاپ مجدد در هند (2004) // - شطحیات در تصوف (1984) // گفتنی است کتاب «اقتدا به محمد» که دو ترجمه فارسی از آن در دست است، جوایز متعددی را از آن خود ساخته و از جانب جوامع مختلف اسلامی مورد تأیید و تقدیر قرار گرفته است. این گفت و گو، به مناسبت چاپ کتاب روزبهان بقلی شیرازی انجام گرفته و از سایت ناشر انگلیسی کتاب برگرفته شده است.

xxx

با توجه به تحقیقاتی که انجام داده‌اید و دو کتابی که پیرامون روزبهان نوشت‌ه‌اید، اندکی درباره زندگی و آثار روزبهان بر ایمان بگوئید.

ابومحمد بن ابونصر معروف به روزبهان بقلی به تاریخ 522 ه. ق (1128 میلادی) در فسا متولد شد و در سال 606 ه. ق (1209 میلادی) در همان جا درگذشت. روزگار او مصادف با حکومت سلغریان یا اتابکان در فارس بود که از 543 ه. ق (1148 میلادی) تا 686 ه. ق (1287 میلادی) یعنی نزدیک به یکصد و چهل سال، و درست پیش از سلطه مستقیم مغولان بر آن ناحیه حکومت میکردند. او و ابوالحسن دیلمی، دو شاگرد برجسته مکتب تصوف فارس و تحت تأثیر استادشان ابوعبدالله محمد بن خفیف شیرازی بودند. مرگ تراژیک حلاج اثر ژرفی بر آنها نهاد و پس از آن واقعه، مکتب عرفانی مبتنی بر عشق را گسترش بخشیدند. روزبهان مؤسس سلسله روزبهانیه در تصوف ایرانی است. او به مدت پنجاه سال در جامع عتیق شیراز به تدریس و ارشاد و موعظه مشغول بود و در تفسیر قرآن، حدیث، فقه و کلام آثار دارد. اما عمده شهرت او نوشته‌هایی است که در حوزه تصوف و شطحیات تألیف شده است. وجه امتیاز و تفاوت آثار او با دیگر عرفا نیز بیان استعاری و انتزاعی مطالب است و همین امر باعث شد که کمتر مورد توجه باشد و کمتر شناخته شود. البته او تا دو قرن پس از وفات از آوازه و اعتبار زیادی برخوردار بود.

اما اگر آن طور که میگوئید از چنین اعتباری برخوردار بوده، نباید آثارش به این زودی فراموش میشد. اعقاب و پیروان روزبهان برای او احترام زیادی قایل بودند اما آنها به لحاظ معنوی یا ادبی هم سطح او نبودند و به همین قانع بودند که مراقب مقبره او باشند. در ضمن، یک نهضت دینی هم در حدود سال 1500 میلادی، یعنی هنگامی که تشیع به دین رسمی دولت تبدیل شد، در ایران شکل گرفت. در آن زمان مقبره بسیاری از صوفیان تخریب شد و هزاران درویش

صوفی کشته شدند. پس چندان شگفتانگیز نیست که مقبره روزبهان نیز تا سال ۱۹۰۰ به ویرانه‌های بدل شد و مهمتر از آن این که آثار وی در حوزه عرفان که به زبانهای عربی و فارسی نوشته شده بود، بسیار پیچیده، فنی و دیرپاب بود. دانشجویان معمولی رشته تصوف قادر به درک آنها نبودند. با این حال، مجموعه برگزیده‌های از صوفیان در هند، آسیای مرکزی، ایران، بالکان و آفریقای شمالی آثار وی را جمع‌آوری کردند و عزیز داشتند. نسخ خطی آثار مهم روزبهان، در چند دهه گذشته در اروپا، ایران، ترکیه و هند کشف شده‌اند و این روزها در حال ترجمه به زبانهای غربی هستند.

ارتباط روزبهان با عرفای برجسته و ناموری همچون مولانا و حافظ چگونه بوده است؟ هنگامی که روزبهان در سال ۱۲۰۹ درگذشت، مولانا جلال الدین کودک بود و به نظر نمی‌رسد که مستقیماً با تعالیم او در ارتباط بوده باشد. اما هر دوی آنها در رویکرد عرفانی به عشق و زیبایی وجوه مشترک بسیاری داشتند. حافظ شاعر بزرگ ایرانی نیز اهل شیراز بود و شواهد حاکی از آن است که احتمالاً عضو فرقه‌های بوده که روزبهان مؤسس آن بوده است. رویکرد خاص ایرانی به طبیعت، به عنوان زیباترین نمادهای عشق و تجلی الاهی، در دیدگاه روزبهان و حافظ مشترک است. روزبهان در عین حال یکی از مهمترین مفسران صوفی شهید حلاج است که در سال ۹۲۲ میلادی اعدام شد و به خاطر شطح معروف «اناالحق» صاحب اشتهار است.

شما یکی از آثار خود را «رازگشایی از اسرار» یا «کشفالاسرار» نامیده‌اید. این عنوانی نامعمول است. معنای آن چیست؟ این نامگذاری از آن من نیست. روزبهان این عنوان را برای خاطرات خود انتخاب کرده است. کشف، رازگشایی یا چهره‌گشایی، اصطلاحی است که صوفیان جهت اشاره به یک تجربه عرفانی مورد استفاده قرار می‌دهند. طی این تجربه، خدا حجابهایی را کنار می‌زند که آگاهی یک انسان معمولی را از واقعیت الاهی جدا می‌کنند. این رازگشایی غالباً شکل یک رؤیا را به خود می‌گیرد که در آن خدا به فرشتگان و مشایخ صوفی در شکلهای قابل رؤیتی ظاهر میشود. اما «راز» یا «سر» نوعی آگاهی درونی است که در روح پنهان است. این راز، بخشی از واقعیت الاهی را تشکیل می‌دهد که مکشوف است. زندگی روزبهان، از کودکی تا هنگام مرگ در هشتاد سالگی، با جریان متداومی از رؤیاها و جذبهها آکنده بود.

صور خیال در شعر صوفیانه با «کشفالاسرار» چه ارتباطی دارد؟ کشفالاسرار روزبهان در قالب یک صور خیال بصری بسیار قدرتمند ارایه شده است. در این جا بازها بر فراز باغهای بهشت پرواز میکنند، خداوند گل‌های سرخ را بر سر عاشقانش فرو میریزد و زایرانی تنها، بیابانها را در مینوردند و در اقیانوسهای پرخطر به شنا میپردازند. رؤیای روزبهان در خصوص باغ آسمانی به مخاطبان پیام میدهد که این تنها یک استعاره یا سخن ادبی صرف نیست، بلکه یک تجربه بصری هم هست. شخصیت محبوب زیبا و جفاکار که در شعر صوفیانه این چنین پررنگ است، از سوی روزبهان به صورت فرشتگان مؤنثی تصویر شده که گیسوان بلند دارند و شمشیر سربازان ترک را به کمر بسته‌اند. این تصاویر شاعرانه با تجربه عرفانی حضور در بارگاه الاهی که مضمون بنیادین «کشف الاسرار» است، ارتباطی نزدیک دارد.

چگونه میتوان «کشفالاسرار» را با سایر متون عرفانی در دیگر سنتها مقایسه کرد و اصلاً چگونه میتوان خود روزبهان را با دیگر نویسندگان صوفی مقایسه کرد؟ به لحاظ قدرت بیان و شدت شور و هیجان، مشکل بتوان عارفی را تصور کرد که به روزبهان نزدیک باشد. او از واژگان فنی در سبک شاعرانه استفاده کرده تا تجربیات عرفانی و حال و هوای مواجهه خویش با خداوند را به تصویر بکشد. در میان عارفان مسیحی از یک لحاظ میتوان او را به اگوستین شبیه دانست چرا که او هم از متون مقدس در تفاسیر معنوی و غیرمنتظره استفاده میکرد. همانند هیلدگار بینگن یا جولیان نورویشی او نیز مواجهه‌های رؤیایی با خداوند و با کیفیات الاهی طبیعت را به تفصیل توصیف کرده است.

آیا شما آثار روزبهان را اسلامی قلمداد میکنید؟ روزبهان صاحب یک تفسیر بسیار مهم بر قرآن است که «عرائس البیان» نام دارد. نوشته‌های او سرشار از واژگان فقه و کلام اسلامی است. او به شدت سرسپرده و دلبسته حضرت محمد (ص) بود. در بسیاری از قطعات «کشفالاسرار» ما شاهد حضور پیامبر هستیم. البته این شکل خاص از عرفان اسلامی با بنیادگرایی هیچ وجه اشتراکی ندارد. بلکه بازگویی یکی از وجوه مهم سنت اسلامی است که یک هزار سال تداوم داشته است.

مفهوم مدرن اسلام در غرب با رشد فزاینده محبوبیت تصوف چه ارتباطی دارد؟

رسانه‌های جدید تقریباً به گونه‌های انحصاری بر روایت سیاسی اسلام متمرکز میشوند. اما باید بدانید که بنیادگراها یک اقلیت بسیار کوچک در جوامع اسلامی هستند. حتی امروزه، احتمالاً دستکم نیمی از یک میلیارد مسلمان جهان، تمایلات و جهتگیریهای صوفیانه دارند. بسیاری از آمریکاییها و اروپاییان، به شعر صوفیانه و حال و هوای خلسه‌آمیز آن جذب شده‌اند. البته این سبک شعری، حال و هوای به شدت یونیورسالیستی هم دارد. اگرچه دولت آمریکا، ایران را یک کشور مطرود معرفی میکند، اما اشعار مولانا جلال‌الدین شاعر معروف ایرانی در صدر پر فروشترین آثار آمریکا قرار دارد.

آیا آثار دیگری از روزبهان در انتظار ترجمه هستند؟

روزبهان بیش از چهل اثر به فارسی و عربی دارد که کمتر از نیمی از آنها باقی مانده است. مهمترین آنها شاید «شرح شطحیات» باشد که شطحیات دویست تن از صوفیان اولیه را باز میگوید و تفسیر میکند. در اثری دیگر او در مورد 70 هزار حجاب از نور سخن میگوید که خدا را از بنده جدا میسازد. در یک کتاب عربی مفصل، به توصیف 1001 وضعیت معنوی و روحانی میپردازد. پروفیسور آلن گودلاس از دانشگاه جورجیا به زودی گزیده‌هایی از تفسیر روزبهان بر قرآن کریم را منتشر خواهد کرد. قسمتهایی از دیگر آثار روزبهان مثل عبر العاشقین هم توسط خود من در یک مجموعه از متون عرفانی چاپ میشود.